

УДК 347.98(477)

Бессараб Н. М., здобувачка кафедри
цивільного процесу НУ «ОЮА»

Галузевий критерій відмежування цивільної юрисдикції судів

У статті на підставі аналізу положень чинного процесуального законодавства обґрунтовано виділення галузевого критерію як загальної підстави для розмежування юрисдикції спеціалізованих судів.

Ключові слова: юрисдикція; критерії розмежування юрисдикції; галузевий критерій.

В статті на основі аналізу положень діючого процесуального законодавства обґрунтовано виділення галузевого критерію як загальної підстави для розмежування юрисдикції спеціалізованих судів.

Ключевые слова: юрисдикция; критерии разграничения юрисдикции; отраслевой критерий.

In the article based on an analysis of the provisions of the current procedural legislation the separation of branch criterion as common ground for distinguishing the jurisdiction of specialized courts is justified.

Key words: jurisdiction; criterion of jurisdiction distinguishing; branch criterion.

Постановка проблеми. Частина перша статті 125 Конституції України закріпила один із головних принципів побудови системи судів у країні з розвинутою правовою системою — спеціалізацію судів. На сьогоднішній день судова система України складається з Конституційного Суду України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, та судів загальної юрисдикції, які розглядають решту справ: цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних — в межах повноважень судової влади. Тому переважна більшість усіх судових справ розглядається судами загальної юрисдикції. Відповідно до принципу спеціалізації в системі цих судів побудовано три вертикалі, що спеціалізуються на розгляді справ тієї чи іншої юрисдикції. За задумом законодавця побудована таким чином система судів мала б сприяти більш швидкому та професійному розгляду справ спеціалістами у тій чи іншій сфері юриспруденції. Проте в той самий час існування в системі судів загальної юрисдикції декількох спеціалізованих вертикалей породжує проблему розмежування юрисдикції судів цих вертикалей та, зокрема, пошуку критеріїв для такого розмежування. Чинні норми процесуальних кодексів в ряді випадків не дозволяють однозначно встановити юрисдикцію справи, а роз'яснення цих норм вищими спеціалізованими судами подекуди вступають у протиріччя та конкуренцію між собою, що далеко не полегшує пересічному громадянину визначення належного суду, компетентного здійснити захист його права. Не знайшло питання критеріїв розмежування юрисдикцій спеціалізованих судів свого однозначного вирішення і в науковій літературі, яка, очевидно в силу ефекту інерційності, продовжує використовувати критерії, характерні для радянської судової системи, що уже не накладаються на реалії сучасного процесуального законодавства.

Ступінь наукової розробки проблеми. Серед вчених, наукові розвідки яких зачіпають проблему встановлення критеріїв для віднесення юридичної справи до певного виду юрисдикції, слід назвати, зокрема, О.В. Бринцева, П.С. Дружкова, В.В. Комарова, С.М. Коссака, Л.В. Логуш, Ю.К. Осіпова, П.І. Радченка, В.І. Тертишнікова, Д.М. Шадуру, М.Й. Штефана та ін. Роботи цих авторів, безперечно, становлять потужну наукову основу для побудови системи критеріїв розмежування юрисдикцій,

проте на даний час їхні розробки у сфері, що розглядається, потребують актуалізації до положень новітнього процесуального законодавства.

Мета статті. Метою цієї статті є виділення на підставі аналізу норм чинних процесуальних кодексів галузевого критерію як підстави для розмежування юрисдикції спеціалізованих судів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «критерій» (від грецького *kriterion*) означає ознаку, на підставі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило оцінки [1, с. 663]. При проведенні класифікації найбільш цінними є критерії, під дію яких підпадає якомога більше об'єктів, що класифікуються, і при застосуванні яких залишається якомога менше виключень із загальних правил. В практичному плані (в процесі юрисдикційної діяльності) цінність становлять критерії, які володіють простотою і доступністю застосування.

Під критеріями розмежування цивільної та інших видів судової юрисдикції розуміють передбачені законом підстави, з якими пов'язується можливість віднесення справи до того чи іншого виду судової юрисдикції [2, с. 14].

Як видається, такими підставами є ті чи інші особливості справи, що належить до компетенції суду. Таким чином, критеріями розмежування юрисдикції судів є певні ознаки підсудних їм справ, які визначають потребу розгляду цих справ за правилами відповідного виду судочинства та їх віднесення до сфери реалізації юрисдикційних повноважень суду відповідного виду юрисдикції.

Встановлення вичерпного переліку таких критеріїв є проблемним.

Традиційно в літературі виділяли наступні критерії належності справ до юрисдикції тих чи інших судів: 1) суб'єктний склад сторін спору; 2) предмет спірних правовідносин; 3) характер спірних правовідносин [3; 4, с. 82-83].

Зустрічаються й інші думки. Наприклад, Д.М. Шадура виділяє загальні та спеціальні критерії цивільної юрисдикції. Загальні критерії — це такі підстави, які вказують на цивільну юрисдикцію, обмежуючись зазначенням загальних ознак тієї чи іншої справи. До них він відносить предметний (характер спірних правовідносин) і суб'єктний (суб'єктний склад спірних правовідносин) критерії. Спеціальні критерії — це такі підстави, які прямо відносять ту чи іншу справу до цивільної юрисдикції [2, с. 14].

М.Й. Штефан в основу загальних правил визначення підвідомчості судам цивільних справ покладає три критерії: 1) наявність і характер спірних правовідносин — цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових; 2) належність громадянина до суб'єктного складу спірних правовідносин — якщо однією зі сторін у спорі є громадянин; 3) відсутність винятку у віднесенні таких спорів до компетенції інших органів [5, с. 192].

Відповідно до ще іншої інтерпретації справу слід вважати такою, що належить до цивільної юрисдикції суду при наявності трьох критеріїв: неналежність до інших видів судочинства, характер спірних правовідносин, необхідність захисту суб'єктивного права та інтересу [6, с. 33].

Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові від 1 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших називає наступні: по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як

правило, фізична особа) [7].

Видається доцільним детально зупинись на кожному з перелічених критеріїв для визначення правомірності їх виділення та можливості використання.

Незважаючи на те, що характер спірних правовідносин досить часто використовується як критерій розмежування різних видів юрисдикцій, аналіз наукової літератури не дозволяє чітко зрозуміти конкретне значення цього поняття.

Зокрема, деякі автори як критерій належності справ до цивільної юрисдикції називають наявність спору про право [8, с. 23-24]. Як вірно відзначається, наявність спору про право, а також його характер не дозволяє в повній мірі розподілити судові справи між цивільними, господарськими і адміністративними судами [9, с. 305-306]. Наявність такого спору про право скоріше може служити критерієм розмежування справ позовного провадження та інших видів проваджень [10, с. 148] серед справ, що підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

М.Й. Штефан зазначає, що відповідно до загальних правил – характеру спірних правовідносин – судам у порядку цивільного судочинства не підвідомчі справи, які виникають з публічних, адміністративних, господарських та інших правовідносин [5, с. 192].

О.В. Бринцев відзначає, що для правильного опосередкування конфліктів та їхньої диференціації слід використовувати ознаку характеру спірних правовідносин, виділяючи з його допомогою окремі поняття: «приватно-правовий спір» і «публічно-правовий спір». Практичною цінністю такого поділу є можливість підбору більш оптимальних форм, процедур та способів вирішення для кожної категорії спорів взагалі та конкретного спору зокрема [11, с. 64].

Для більш ясного розуміння терміну «характер спірних правовідносин» варто звернутись до думок вчених, які впровадили його у науковий обіг.

Цей термін був запропонованих наприкінці 1960-х років Ю.К. Осіповим для розмежування підвідомчості справ між судом та адміністративними органами. Даний критерій був визнаний більшістю радянських авторів, які досліджували проблему підвідомчості, а також вченими інших соціалістичних країн [12, с. 101, 308; 13, с. 32, 189, 192].

Вказаний критерій обґрунтовувався тими міркуваннями, що оскільки в цивільних правовідносинах суб'єкти перебувають між собою у відносинах координації, то спори, які виникають між ними, повинні розглядатись таким органом, в адміністративному підпорядкуванні якого не перебувала б ні одна із сторін [14, с. 82-83], тобто судом. У відносинах, побудованих за методом субординації, адміністративний орган може самостійно здійснювати захист прав, оскільки їхні суб'єкти перебувають у відносинах влади і підпорядкування [15].

Очевидно, що в ході проведеної судової реформи характер спірних правовідносин як критерій розмежування юрисдикції та підвідомчості справ у тому значенні, який в нього початково вкладався, на даний час втратив своє визначальне значення. Сьогодні суди розглядають справи та захищають права заінтересованих осіб не лише у справах, які впливають з правовідносин, заснованих на методі координації, але й за методом влади і підпорядкування. Критерій координаційних чи субординаційних відносин не дозволяє розмежувати юрисдикцію загальних, господарських та адміністративних судів. Наявність останніх не свідчить, що спори суб'єктів, які перебувають у відносинах влади і підпорядкування, віднесені до їхньої юрисдикції, а спори між рівноправними суб'єктами розглядаються в порядку цивільного та господарського судочинства. Такий підхід був би надто спрощеним та не відповідає

чинному процесуальному законодавству.

Таким чином, характер спірних правовідносин (як правовідносин, побудованих за методом координації чи субординації) на даний час не може бути тим визначальним критерієм, за яким може бути проведене розмежування юрисдикції спеціалізованих судів загальної юрисдикції.

На сьогодні в літературі зустрічається уже інше розуміння характеру правовідносин як критерію розмежування юрисдикцій, під яким пропонується розуміти галузевий зміст правовідносин [4, с. 82-82].

В цілому такий підхід видається вірним. Для розмежування компетенції щодо розгляду справ в межах системи судів загальної юрисдикції може бути використаний такий критерій, як галузева належність правовідносин, з яких виник спір про право чи інша юридична справа. Цей висновок підтверджується ч. 1 ст. 15 ЦПК України, яка містить чітку вказівку на віднесення до цивільної юрисдикції справ, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин. Юрисдикція адміністративних судів відповідно до ст. 17 КАС України поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму, зокрема, на ряд публічно-правових спорів, що дає можливість говорити про охоплення адміністративною юрисдикцією спорів, які виникають із правовідносин, врегульованих публічними галузями права: адміністративним, фінансовим, митним, частково конституційним (наприклад, виборчим) правом. Складніше застосувати цей критерій до справ господарської юрисдикції, що пов'язане як застарілістю господарського процесуального законодавства, так і неоднозначністю існування власне галузі господарського права.

Варто відзначити також і те, що в силу комплексності окремих галузей законодавства, таких як земельне, господарське, фінансове тощо, можуть виникнути складності щодо розмежування юрисдикції з розгляду ряду схожих справ. В таких випадках пропонується використовувати суб'єктний критерій.

Слід враховувати, що такий критерій, як суб'єктний склад спірних правовідносин, у ст. 15 ЦПК відсутній. В літературі існують прямо протилежні думки з приводу можливості використання суб'єктного критерію для розмежування юрисдикції. Наприклад, С. Коссак вважає, що на сьогоднішній час необхідно відмовитися від закладеного правила, що в порядку цивільної юрисдикції повинні розглядатися тільки ті справи, у яких однією із сторін є фізична особа. Звідси випливає, що в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися справи, що виникають із трудових, цивільних тощо правовідносин із різним суб'єктним складом їхніх учасників [16]. У цьому аспекті в літературі зазначається, що в основі розмежування компетенції має бути предмет спору [17, с. 28].

В цілому така думка відповідає чинній редакції ст. 15 ЦПК України, проте зазначена позиція не дозволяє розмежовувати справи з однаковим предметом спору, проте різним суб'єктним складом. Наприклад, слідує цій точці зору, спір з приводу права власності на будівлю, тобто з однаковим предметом, повинен розглядатися судом однієї спеціалізації незалежно від того, чи є його сторонами лише юридичні особи, чи однією зі сторін виступає фізична особа. Водночас такий висновок явно не відповідає ст. 1 ГПК України, яка закріплює право на звернення до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ підприємств, установ,

організації, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Таким чином, хоча суб'єктний критерій прямо не передбачений ЦПК України, він міститься у ст. 1 ГПК України. Зважаючи ж на положення ст. 15 ЦПК України про те, що у порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства, деякі автори стверджують, що системне тлумачення цих норм дозволяє зробити висновок, що за правилами цивільного судочинства розглядаються справи по спорах, що виникають із тих матеріальних правовідносин, якщо хоча б однією зі сторін у спорі, як правило, є фізична особа [18, с. 174; 9, с. 305-306].

Знову ж таки цей підхід не дозволяє визначити підвідомчість справи, однією стороною в якій є фізична особа, що має статус суб'єкта підприємницької діяльності, яка в одних випадках може діяти як суб'єкт цієї діяльності, а в інших — як звичайний суб'єкт цивільних відносин. Так, спір фізичної особи, яка має статус суб'єкта підприємницької діяльності, у цивільно-правових, житлових чи інших правовідносинах, що не має ознак господарського та не пов'язаний з господарською діяльністю, підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства [7].

Так само, не дозволяє суб'єктивний критерій відмежувати справи адміністративної юрисдикції за участю фізичних осіб у спорах з органами державної влади, які, до речі, також можуть виступати не лише як суб'єкти владних повноважень, але і як суб'єкти цивільних чи господарських відносин. Зокрема, якщо орган державної влади та/або орган місцевого самоврядування (суб'єкт владних повноважень) бере участь у справі не на виконання своїх владних повноважень, а з інших правових підстав; не здійснює владних управлінських функцій щодо іншого учасника спору (наприклад, надання згоди іншому співвласнику житлового будинку на виконання переобладнання та перепланування), то залежно від змісту вимог і суб'єктного складу сторін справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства відповідно до вимог статті 15 ЦПК України [7].

З огляду на зазначене можна висловити таку пропозицію: суб'єктний критерій розмежування юрисдикцій повинен братися до уваги, але лише як окремий прояв більш загального — галузевого критерію. Обґрунтовується ця думка наступним чином.

Відповідно до зазначеного критерію належність справи до тієї чи іншої юрисдикції визначається галузевою природою спірних правовідносин. Теорією держави та права розроблене вчення про структуру правових відносин, до якої відносять їх суб'єктів, об'єкт та зміст правовідносин [19, с. 568-574; 20, с. 137-159; 21, с. 536-576; 22, с. 348]. Суб'єкти, або суб'єктний склад, — це сукупність осіб, які беруть участь у правовідносинах. Ними є особи, які виступають носіями передбачених правовою нормою суб'єктивних прав і обов'язків. Об'єктом правовідносин є те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність їхніх суб'єктів. Ними можуть бути речі, а також продукти духовної творчості, особисті немайнові блага (життя, здоров'я, честь, гідність людини тощо), сама поведінка учасників правовідносин та результати поведінки (доставка вантажу до місця призначення за договором перевезення, повернення боргу та ін.). Зміст правовідносин становлять суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів правовідносин.

Виходячи з цих теоретичних розробок, видається можливим провести паралелі між об'єктом правовідносин та предметним критерієм розмежування юрисдикцій (предметом спору, тобто тим, відносно чого сторони вступають у спір), і між суб'єктами правовідносин та суб'єктним критерієм (тобто сторонами спору). У поєднанні предметний та суб'єктний критерії утворюють комплексний галузевий критерій — основну підставу для проведення розмежування компетенції спеціалізованих судів.

Висновок. Таким чином, чинні на сьогоднішній день норми процесуальних законів, які визначають межі тієї чи іншої юрисдикції, дозволяють виділити найбільш загальний — галузевий критерій розмежування юрисдикцій, що становить собою поєднання предметних та суб'єктних ознак, і, наряду з спеціальними критеріями, конкретно визначеними законом (перелік категорій справ, що належать до певного виду юрисдикції, а також категорій справ, що виключаються з цього виду юрисдикції) слугує для розмежування компетенції спеціалізованих судів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет : А. М. Прохоров (пред.). — М. : «Советская энциклопедия», 1981. — 1600 с.
2. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д. М. Шадура ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — 20 с.
3. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією / В. В. Сердюк. — К. : Прецедент, 2005. — 192 с.
4. Логуш Л. В. Проблемні питання визначення господарської юрисдикції / Л. В. Логуш // Наукові записки НаУКМА. — 2011. — Т. 116 : Юридичні науки. — С. 81-83.
5. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс ; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.
6. Цивільний процес : навчальний посібник / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. — К. : Прецедент, 2005. — 172 с.
7. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 3 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>
8. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / В. І. Тертишніков. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. — 576 с.
9. Радченко П. І. Пріоритет юрисдикції цивільних судів між іншими видами судової юрисдикції / П. І. Радченко // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (22 травня 2010 року). — Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. — 456 с.
10. Тихиня В. Г. Гражданский процесс. В 2 т. Т. 1. Учебник / В. Г. Тихиня. — Мн. : УП «Минская печатная фабрика» Гознака, 2002. — 304 с.
11. Бринцев О. В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів : проблеми та перспективи / О. В. Бринцев. — Х. : Право, 2007. — 64 с.
12. Гражданский процесс в социалистических странах — членах СЭВ : Вводный раздел. НРБ. ВНР. Ч. 1 / Добровольский А., Неваи Л., Неваи Л., Реваи Т., и др. ; Под ред. : Добровольский А., Неваи Л. — М. : Юрид. лит., 1977. — 335 с.
13. Государственный арбитраж в социалистических странах / Отв. ред. Т. Е. Абова ; С. Брайков, А. Рац, Нгуен Ниен и др. — М. : Наука, 1982. — 319 с..
14. Юрченко А. К. Разграничение административных и гражданских правоотношений / А. К. Юрченко // Проблемы гражданского и административного права / Под ред. Б. Б. Черепахина, О. С. Иоффе, Ю. К. Толстого. — Л., 1962. — С. 78-85.
15. Дружков П. С. Судебная подведомственность споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук / П. С. Дружков. —

Свердловск, 1966. — 215 с.

16. Коссак С. Компетенція суду щодо розгляду цивільних справ / С. Коссак // Юридичний радник : Журнал юристів України. — 2006. — № 3. — С. 6-9.

17. Богдан Й. Г. Предмет судового розгляду в корпоративних правовідносинах / Й. Г. Богдан // Захист корпоративних прав інвесторів в світлі нового Цивільного кодексу України : матеріали семінару 16-18 квітня 2003 р. — Львів, 2003. — С. 20-28.

18. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Лупспеник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2011. — 552 с.

19. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. — Рига : Д. Гликман, 1924. — 805 с.

20. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. — СПб. : Б.в., 1907. — 374 с.

21. Поляков А. В. Общая теория права. Курс лекций / А. В. Поляков. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. — 642 с.

22. Скакун О. Ф. Теория держави і права : Підручник / Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. — Х. : Консум, 2001. — 656 с.

УДК 347.9

Царенко С. І., к. ю. н., доцент кафедри цивільного права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького

Окремі аспекти відкриття касаційного провадження в цивільному судочинстві України

Стаття присвячена дослідженню регулювання відкриття касаційного провадження за допомогою встановлення в законі спеціальних обмежень з урахуванням екстраординарного характеру перевірки. Доводиться необхідність відмови у відкритті касаційного провадження за явно необґрунтованими скаргами. Пропонуються критерії визнання касаційної скарги явно необґрунтованою на підставі попередньої оцінки її доводів.

Ключові слова: касаційне провадження, процесуальні фільтри, доводи скарги, явно необґрунтована скарга.

Статья посвящена исследованию регулирования возбуждения кассационного производства с помощью установления в законе специальных ограничений с учетом экстраординарного характера проверки. Доказывается необходимость отказа в возбуждении кассационного производства по явно необоснованным жалобам. Предлагаются критерии признания кассационной жалобы явно необоснованной на основании предварительной оценки ее доводов.

Ключевые слова: кассационное производство, процессуальные фильтры, доводы жалобы, явно необоснованная жалоба.

Article is devoted to research of regulation of initiation of cassation production by means of establishment in the law of special restrictions taking into account extraordinary nature of check. Need of refusal for initiation of cassation production according to obviously unreasonable complaints is proved. Criteria of recognition of the appeal obviously unreasonable on the basis of a preliminary estimate of its arguments are offered.

Keywords: cassation production, procedural filters, arguments of the complaint, obviously unreasonable complaint.

Постановка проблеми. Оптимізація цивільного судочинства є одним з пріоритетних напрямків розвитку правової системи України. З огляду на складність та багатогранність